

До Спеціалізованої вченої ради Д 35.051.27 у
Львівському національному університеті
імені Івана Франка

ВІДГУК ОПОНЕНТА
доктора юридичних наук, професора
Кухарєва Олександра Євгеновича
на дисертаційне дослідження
Михайлів Марії Омелянівни
«Спадкування у міжнародному приватному праві»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі
спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється цілою низкою чинників.

По-перше, це адаптація спадкового законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу (далі за текстом – ЄС), під якою розуміється поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС. З моменту набуття незалежності України, магістральним напрямом її зовнішньої політики було визначено курс на європейську інтеграцію, що передбачає адаптацію законодавства України до законодавства країн ЄС. Причому адаптація законодавства – це не разовий акт, а спланована послідовність взаємопов'язаних дій щодо зміни існуючого правопорядку, кожна ланка якої логічно пов'язана з іншими елементами, що разом формують програму саморозвитку правової системи держави.

По-друге, істотні складнощі у нотаріальній та судовій практиці застосування спадкового законодавства за наявності у відповідних правовідносинах іноземного елемента. Такі складнощі зумовлені вибором нотаріусами та судами матеріального права, яке має застосовуватися до відносин міжнародного спадкування, а також розбіжностями у матеріально-

правовому регулюванні спадкових відносин у різних юрисдикціях. При цьому наявність іноземного елемента пов'язана із: а) іноземним громадянством спадкодавця, який постійно проживав на території даної держави; б) перебуванням спадкового майна (нерухомість, транспортні засоби, банківські вклади тощо) на території іншої держави; в) тим фактом, що спадкодавець останнім часом постійно проживав на території іншої держави.

По-третє, специфіка спадкування у міжнародному приватному праві залишається практично недослідженою у правовій доктрині та потребує комплексного висвітлення. Науковці зосереджували свою увагу переважно на окремих інститутах спадкового права в межах національного законодавства України. Тож невирішеною повною мірою залишається ціла низка питань, пов'язаних із спадкуванням саме за участю іноземного елемента. Робота Михайлів Марії Омелянівни успішно заповнює цю прогалину, оскільки вперше на дисертаційному рівні здійснено системний теоретичний аналіз механізму правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві, а також визначено конкретні напрями вдосконалення законодавства у цій сфері та шляхи адаптації вітчизняного законодавства у сфері спадкування до права ЄС.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що дисертація Михайлів Марії Омелянівни характеризується актуальністю, а її результати є цінними як для юридичної науки, так і для нормотворчої та практичної діяльності.

За предметом дослідження обрана тема відповідає проблематиці дисертаційного дослідження за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Проведений аналіз роботи свідчить про те, що авторці вдалося досягти поставленої мети та належним чином вирішити окреслені у дисертації завдання.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни. Робота Михайлів М. О. «Спадкування у міжнародному приватному праві» містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною

відзначається, передусім, саме дисертаційне дослідження, оскільки воно в Україні викладене в такому ракурсі вперше.

Авторкою правильно та чітко визначені об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження. Методологічну основу роботи становлять філософські підходи, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи та засоби пізнання, які були застосовані цілком обґрунтовано, що дозволило дисертантці дійти вірних висновків.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: загальнотеоретичну характеристику спадкування в міжнародному приватному праві (розділ 1); спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві (розділ 2); спадкування за законом у міжнародному приватному праві (розділ 3); здійснення права на спадкування в міжнародному приватному праві (розділ 4).

Такий підхід до визначення структури та змісту дослідження дає можливість висвітлити значне коло актуальних питань спадкування у міжнародному приватному праві.

Правильний, послідовний порядок подачі матеріалу дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі в цивілістиці підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну авторську позицію.

Так, слід підтримати позицію авторки, що до питань спадкування прав та обов'язків спадкодавця, визначення оборотоздатності спадкових прав та питань, пов'язаних із правами та обов'язками спадкодавця, які не входять до складу спадщини підлягає застосуванню право держави, на території якої таке право чи обов'язок виникли. А от у випадку спадкування обов'язку щодо відшкодування шкоди чи збитків має застосовуватися право держави, на території якої таку шкоду було заподіяно або право держави суду, якщо інше не передбачено за принципом взаємності в міжнародному договорі (с. 63).

Як справедливо наголошується в роботі, до спадкоємців можуть переходити не лише майнові права на житло, а й обов'язки, які виникли у спадкодавця за життя, як із зобов'язальних, так і речових відносин, та не припинили свого існування внаслідок його смерті. Також до спадкоємців можуть переходити майнові права на житло, обтяжені речовими зобов'язаннями. Тому більш коректним є термін не «спадкування житлових прав», а «спадкування прав та обов'язків на житло» (с. 68). Такий підхід узгоджується із концепцією універсального спадкового правонаступництва, що становить методологічну засаду всього спадкового права. Зокрема, спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини.

Не викликає сумніву викладений на с. 107 дисертації висновок, що регулювання міжнародних спадкових відносин може відбуватися лише шляхом взаємодії колізійної норми з матеріально-правовою нормою відповідної держави та з використанням спеціальних принципів та методів міжнародного приватного права.

Аналізуючи законодавство іноземних держав та міжнародні договори, у роботі виокремлюються два види колізійних прив'язок, які можуть застосовуватися до питань спадкування, зокрема: «право держави громадянства» (*lex patriae*) та «право держави місця проживання» (*lex domicilii*). Проте існують держави, де діє змішана система особистого закону, тобто застосовується два його варіанти, наприклад в Австрії, Угорщині та ін. (с. 112).

Є всі підстави погодитися з точкою зору, що питання, пов'язані з визначенням місця проживання, потребують детального аналізу, оскільки в кожній конкретній справі необхідно враховувати ті обставини, які будуть вказувати, що ця особа є більш тісно пов'язана із державою і такий зв'язок є тривалим та обґрунтованим. З цього на с. 116, 117 дисертації робиться висновок про доцільність закріплення в Регламенті ЄС №650/2012 або ж чітких критеріїв

визначення постійного місця проживання, або ж закріплення уніфікованого визначення поняття «постійне місце проживання».

Справедливою видається позиція авторки відносити дітей спадкодавця, зачатих за життя спадкодавця та народжених після його смерті, до потенційних спадкоємців (с. 126), зважаючи на ту обставину, що спадкоємцем може вважатися особа, яка є живою на час відкриття спадщини. Крім того, слід безумовно підтримати висловлену в дисертації позицію про надання права на спадкування дітям спадкодавця, зачатим після відкриття спадщини із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (с. 127–131). Такі особи отримали в правовій доктрині назву «постмортальні діти». За чинним законодавством України постмортальна дитина позбавлена можливості спадкувати, адже спадкоємцями визнаються фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1222 ЦК України).

Детально досліджуючи доктринальні та нормативне визначення заповіту, а також формулюючи ознаки цього одностороннього правочину, авторка на с. 148 дисертації надає власне визначення категорії «заповіт» як особистого волевиявлення фізичної особи або фізичних осіб, які між собою в момент його вчинення перебували у шлюбі (заповіт подружжя), вираженого у формі і в порядку, встановленому законом, що спрямоване на розпорядження майном, правами та обов'язками, не пов'язаними з особою спадкодавця, на випадок своєї смерті.

Позитивною слід відзначити проведену на с. 206, 207 роботи класифікацію спільних заповітів у зарубіжних правопорядках за цілою низкою критеріїв, зокрема за: суб'єктом складення; особами, на користь яких може складатися спільний заповіт; об'єктом спадкування за спільним заповітом; моментом здатності особи змінити чи скасувати спільний заповіт.

Заслуговує на увагу точка зору про запровадження біологічного заповіту та надане на с. 235 роботи авторське визначення цього правочину. Так, під біологічним заповітом пропонується розуміти розпорядження заповідача,

спрямоване на передання права на використання його біологічного матеріалу спадкоємцю (спадкоємцям) з метою подальшого використання з дотриманням умов, визначених спадкодавцем та в порядку, встановленому законодавством. Такий підхід узгоджується як із принципом свободи заповіту, так і з розширенням диспозитивних засад регулювання спадкових правовідносин, зважаючи на ту обставину, що в книзі 6 ЦК України закріплений вичерпний перелік видів заповітів.

Правильним та обґрунтованим видається висновок авторки про те, що право на прийняття спадщини є одним із видів самостійних прав спадкоємця, яке виникає з моменту відкриття спадщини. Проте, як і інші види прав у сфері спадкування, наприклад, право на відмову від прийняття спадщини чи право не приймати спадщину, є складовою частиною або елементом змісту права на спадкування, завданням якого є визначення способу реалізації та сфери застосування такого права (с. 318).

Є всі підстави погодитися із дисертанткою, що свідоцтво про право на спадщину не може посвідчувати сам перехід права власності на спадкове майно від спадкодавця до спадкоємців, оскільки після прийняття спадщини спадкоємцями у спосіб та строки, передбачені законодавством, презюмується, що право на спадщину у спадкоємців виникає з моменту відкриття спадщини. Підтвердженням цього є положення ч. 3 ст. 1296 ЦК України, за змістом якого відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Також відсутність у спадкоємця свідоцтва про право на спадщину не може бути підставою і для відмови суду у відкритті провадження у справі. Отже, отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину є правом спадкоємця, а не його обов'язком. Свідоцтво про право на спадщину є документом встановленої форми, що підтверджує як статус спадкоємця, так і належність йому прав на спадкове майно (с. 359, 360). Дійсно, у ч. 3 ст. 1296 ЦК України міститься фікція зворотної сили прийняття спадщини, значення якої виявляється в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг боргів спадкодавця,

інші обов'язки, що обтяжують спадщину. Через це у разі прийняття спадкоємцями спадщини вони набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, але й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третьої особи. Тому видача спадкоємцю свідоцтва про право на спадщину не породжує виникнення у нього права власності на спадкове майно, а лише підтверджує таке право, що виникло з часу відкриття спадщини.

Як правильно наголошено на с. 400 дисертації, істотним недоліком договору на управління спадщиною є його строк, оскільки дії з управління спадщиною тривають до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини. Цей недолік цілком обґрунтовано пропонується виправити шляхом внесення до ст. 1285 ЦК України застереження про те, що договір на управління спадщиною припиняється у випадку закінчення строку на прийняття спадщини, прийняття спадщини усіма спадкоємцями. У разі відсутності спадкоємців за законом і за заповітом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття спадщини жодним із спадкоємців, а також відмови від її прийняття укладений договір на управління спадщиною діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою.

Слід позитивно відзначити широке застосування в роботі судової практики, в тому числі практики Європейського суду з прав людини. Крім того, теоретичний матеріал ілюструється численними прикладами із зарубіжної практики спадкування, наприклад, наводиться справа, пов'язана із міжнародним спадкуванням власності Джонні Холлідея, культового французького співака, який помер у грудні 2017 року (с. 160, 161).

Положення, винесені на захист, відповідають вимогам щодо наукової новизни. Стиль викладення положень дозволяє усвідомити їх зміст і новизну. Здобутком дисертації, безперечно, є її високий науково-теоретичний рівень, практична спрямованість. Робота написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Добре оформлений список використаних джерел.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення й висновки, сформульовані в дисертації Михайлів М. О., опубліковано у: двох монографіях, одна з яких у співавторстві; сімнадцяти наукових статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях; восьми статтях в зарубіжних наукових періодичних виданнях, серед них чотири статті опубліковані у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базі даних Scopus та одна стаття – у науковому періодичному виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection; тезах дванадцяти доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах та інших наукових форумах. Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію відповідно до вимог, встановлених Міністерством освіти і науки України.

Вивчення наукових публікацій, зарахованих за темою докторської дисертації, дає підстави для висновку про повноту викладу в них наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації, в цілому відображає структуру і наукові результати дослідження. Вони є ідентичними.

У дисертації Михайлів М. О. «Спадкування у міжнародному приватному праві» не виявлено порушень академічної доброчесності. У роботі відсутні академічний плагіат, фабрикації, фальсифікації.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження. Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. На с. 138–140 роботи авторка приділяє увагу такому суб'єкту, як виконавець заповіту, та відносить його до кола осіб, які сприяють реалізації спадкових прав спадкоємцями, поряд із нотаріусами, консулами та судом. Проте в цій частині роботи було б доцільним висловити власну точку зору

стосовно правового статусу виконавця заповіту у спадкових правовідносинах, тим більше, що в цивілістиці це питання є дискусійним. Зокрема, поширеною є теорія представництва, згідно з якою виконавець заповіту є представником. При цьому серед дослідників немає єдності в тому, кого саме представляє виконавець заповіту – заповідача (Гольмстен А. Х.), спадкову масу як юридичну особу (Шершеневич Г. Ф.), спадкоємців (Гуляев А. М.). Інші учені категорично відкидають теорію представництва, але і їх позиції зводяться до яскравої палітри поглядів. Зокрема, відстоювалася точка зору, що виконавець заповіту є «пособником» спадкоємців (Антимонов Б. С., Граве К. А.). В. І. Серебровський свого часу стверджував, що виконавець заповіту діє у суспільному інтересі.

2. Спірним видається сформульований на с. 289 дисертації та винесений як положення наукової новизни роботи висновок про те, що спадкування за правом представлення носить самостійний характер. Обґрунтування наведеної позиції зводиться до того, що спадкоємці за правом представлення відповідають не за боргами спадкоємців, яких вони заступають, а лише за боргами спадкодавця у розмірі передбаченому ст. 1282 ЦК України.

Уявляється справедливим, що спадкування за правом представлення не носить самостійний характер, оскільки особи, наділені відповідним правом, закликаються до спадкування разом із іншими спадкоємцями за законом, які спадкують в загальному порядку. Закон застосовує у цих відносинах механізм «заміщення» місця спадкоємця, померлого до відкриття спадщини. Особливими є підстави закликання до спадкування таких спадкоємців та порядок розподілу спадкових часток, що водночас не свідчить про віднесення спадкування за правом представлення до окремого виду спадкування, поряд із спадкуванням за заповітом та спадкуванням за законом. Особи, які закликаються до спадкування за правом представлення, належать до спадкоємців за законом тієї черги, в якій мав би спадкувати спадкоємець, померлий раніше за спадкодавця. Через це спадкування за правом представлення має місце в межах спадкування за законом, а тому належить саме до цього виду спадкування. Як наголосив з

цього приводу Верховний Суд у своїй постанові від 26 вересня 2018 р. у справі № 539/2170/17, по своїй суті спадкування за правом представлення – це специфічний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою або видом спадкування і за яким суб'єктами спадкування стають певні спадкоємці за законом.

3. Важко погодитися із висловленою на с. 194 дисертації позицією щодо доцільності визнання дійсним нікчемного заповіту, складеного з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. На цій підставі запропоновано внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 1257 ЦК України.

Для позначення правового механізму, за яким недійсному правочину надається юридична сила, у правовій доктрині вживається термін «конвалідація». У ч. 2 ст. 219 ЦК України містяться дві умови визнання дійсним одностороннього правочину, який не був посвідчений нотаріально:

- 1) правочин відповідав справжній волі особи, яка його вчинила;
- 2) нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, що не залежала від волі особи, яка його вчинила.

На нашу думку, недоцільно запроваджувати на законодавчому рівні механізм конвалідації нікчемного заповіту. Причина цього криється не лише в тому, що норми глави 85 ЦК України не передбачають застосування такого способу захисту, на чому наголошується в п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 р. № 9 та як основний аргумент наводиться в юридичній літературі. Йдеться, передусім, про таку особливість заповіту як відкладальний ефект у часі, оскільки за життя заповідача такий правочин не породжує правових наслідків. Отже, питання про дійсність або недійсність заповіту може вирішуватися судом лише після відкриття спадщини, тобто смерті заповідача або оголошення його померлою. Проте після смерті заповідача практично неможливо встановити, що правочин відповідав справжній його волі.

Крім того, сама можливість «зцілення» нікчемного заповіту призведе до дестабілізації майнових відносин, оскільки дозволить визнати заповітом будь-який документ у простій письмовій формі (причому це може бути просто щоденник, проект заповіту тощо). Слід також зважати на складність встановлення судом обставини, що перешкоджала нотаріальному посвідченню правочину та не залежала від волі особи, яка його вчинила. Наведене пояснюється тим, що строк між складенням заповіту та відкриттям спадщини може бути дуже тривалим.

4. Авторка пропонує передбачити у ЦК України спеціальну статтю 1242-1 «Секретний заповіт», в якій закріпити положення такого змісту: «Заповідач має право скласти заповіт у нотаріуса без можливості ознайомлення нотаріусом з його змістом (секретний заповіт). Перед складенням такого заповіту нотаріус зобов'язаний роз'яснити заповідачу наслідки порушення вимог щодо складення секретного заповіту. Секретний заповіт може бути написаний власноручно або з використанням технічних засобів із зазначенням місця та часу його складання та підписаний заповідачем. Вкладений у конверт заповіт передається нотаріусу в присутності двох свідків, які ставлять на конверті свої підписи. Конверт, підписаний свідками, запечатується в їх присутності нотаріусом в інший конверт, на якому нотаріус робить напис, що містить відомості про заповідача, від якого нотаріусом прийнято секретний заповіт, місце і дату його прийняття, прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання кожного свідка відповідно до документа, що посвідчує особу» (с. 217).

Утім, запропонована пропозиція, по-перше, не враховує закріплення у книзі 6 ЦК України спеціальної ст. 1249 «Посвідчення нотаріусом секретних заповітів» та, по-друге, стосується процедурних питань, які мають бути урегульовані не ЦК України, а іншими нормативними актами, зокрема, Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

5. На с. 232 дисертації стверджується про зобов'язальну природу відносин, що виникають внаслідок встановлення заповідального покладення, предметом якого є дії майнового характеру. Проте, ця точка зору не

узгоджується із класичним розумінням зобов'язального правовідношення, яке виникає між чітко визначеними суб'єктами – кредитором та боржником. Заповідальне покладення характеризується невизначеністю суб'єктного складу. Покладення обов'язку на спадкоємця за заповітом щодо вчинення певних дій обумовлює визначення лише одного учасника правовідносин. Навпаки, особи, які мають право вимагати виконання зазначеного обов'язку, заповітом або законом не встановлюються, що свідчить про абсолютний характер відповідного правовідношення.

6. У роботі заперечується доцільність віднесення внуків спадкодавця за життя їх батьків до другої черги спадкоємців за законом на тій підставі, що черги спадкоємців за законом сформовані, виходячи із критерію ступеня споріднення по прямій лінії. Додатково стверджується, що включення внуків до другої черги спадкоємців за законом призведе до порушення послідовності визначення черговості спадкоємців, чим порушуватимуться права тих спадкоємців, які відносяться до третьої черги (с. 277).

Така позиція потребує додаткового обґрунтування під час публічного захисту, зважаючи на наявність між внуком та бабою (дідом) другого ступеня споріднення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1265 ЦК України, ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. Оскільки народження баби (діда) не враховується при визначенні ступеня споріднення, спадкодавця та спадкоємця віддаляють два народження – батька (матері) спадкоємця та самого спадкоємця (внука спадкодавця).

7. Дисертанткою запропоновано виділяти такі ознаки, якими буде характеризуватися «останнє постійне місце проживання спадкодавця», зокрема: безперервне проживання фізичної особи (спадкодавця) на території іноземної держави не менше п'яти років, що безпосередньо передували його смерті; наявність у фізичної особи (спадкодавця) із цією державою сімейних та/чи соціальних зв'язків; наявність підстави для постійного проживання фізичної особи (спадкодавця) на території цієї держави (посвідки на постійне

проживання в іноземній державі) (с. 118, 409). Потребує пояснення, що мається на увазі під наявністю у заповідача сімейних та/чи соціальних зв'язків із державою.

Однак, висловлені зауваження в цілому не заперечують концептуальні положення дисертаційного дослідження Михайлів М. О., у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не спростовують висновку щодо належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її наукову і практичну цінність.

Здобувачка наукового ступеня Михайлів М. О. володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом її дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідної роботи на належному науково-теоретичному й методологічному рівні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні положення можуть бути використані в науково-дослідній роботі при подальших наукових дослідженнях проблем правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись у правозастосовчій практиці для уніфікації підходів до вирішення спорів щодо спадкування з іноземним елементом, що є актуальним для юрисдикційної діяльності судів України.

Одержані наукові та прикладні результати можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Міжнародне приватне право», «Цивільне право України», «Спадкове право», а також відповідних спецкурсів у сфері регулювання спадкових відносин.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Представлена дисертаційна робота на тему «Спадкування у міжнародному приватному праві» є самостійним завершеним науковим

дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на виявлення низки теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із колізійним та матеріально-правовим регулюванням відносин спадкування в законодавстві України. Крім того, запропоновано шляхи вирішення окреслених вище проблем та розроблено концептуальні положення, спрямовані на вдосконалення механізмів міжнародного спадкування, а також правового регулювання відносин спадкування в Україні.

Викладене дозволяє зробити загальний висновок, що за своїм змістом та науковою новизною дисертаційне дослідження Михайлів Марії Омелянівни на тему «Спадкування у міжнародному приватному праві» відповідає вимогам, установленим п. п. 7, 8, 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Опонент

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ

О. Є. Кухарєв